

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ У ВИНИКНЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Автор розглядає різні наукові погляди на роль дисфункціональності політичної еліти у виникненні політичної кризи. Висвітлюється проблема наслідків чужості еліти - як пануючого прошарку - власній політичній системі. У статті робиться спроба окреслити певні риси української політичної еліти, що провокують перманентну політичну кризу: імітація політичної діяльності, несинхронність існування соціуму та еліти, політичні ігри.

Ключові слова: політична еліта, криза, чужість.

Пояркова Т.К.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ В ВОЗНИКНОВЕНИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Автор рассматривает различные научные взгляды на роль дисфункциональности политической элиты в возникновении политического кризиса. Освещается проблема последствий чуждости элиты - как властной прослойки - собственной политической системе. В статье предпринята попытка выделения определенных качеств украинской политической элиты, которые провоцируют политический кризис: имитация политической деятельности, несинхронность существования социума и элит, политические игры.

Ключевые слова: политическая элита, кризис, чуждость.

Poiarkova T.

THE ROLE OF POLITICAL ELITE AT THE BEGINNING OF THE POLITICAL CRISIS

The author studies scientific looks at the influence of political elite disfunction under the beginning of the political crisis. The problems of alien to power elite consequences to its political system are delighed. It this article the author makes an attempt to underline the definite qualities of Ukrainian political elite, which provoke political crisis: imitation political activity, not simultaneously of the elite society existence, political performances.

Key words: crisis, political elite, alien.

У сучасній політичній науці набуває поширення погляд на кризу як на такий стан політичної системи, де її складові, структурні елементи припиняють виконувати призначені їм функції, тобто, криза політичної системи розглядається як наслідок появи таких елементів, які уникають впорядкування.

Під таким кутом зору особливої актуальності набуває тема дисфункціональності політичної еліти в політичній системі. На нашу думку, пошук відповіді на поставлене питання дасть можливість наблизитися до розуміння „особливої ролі” політичної еліти в українському перманентному кризовому процесі.

Зв'язок еліти та кризового стану привертав увагу багатьох науковців, причому причинно-наслідкові підстави виділялися різні. На думку К. Манхейма, головною причиною кризовості є втрата суспільством „влади розуму”, що зв'язувалася з ліквідацією панівної ролі певних соціальних прошарків [1, с.13]. Руйнація впливу політичної еліти, а отже, і зміна ролі в політичній системі, залежала від таких загальних тенденцій: а) збільшення значення вузьких спеціалістів в окремих галузях знань; б) концентрації влади у колах бюрократії, що піднялися над іншими соціальними прошарками.

Наслідки для політичної системи були небезпечними через формування такого стану масового суспільства, в якому не оформлена та не включена у суспільну структуру ірраціональність проникає в політику.

Втранчання елітою привілеїв та обов'язків щодо формування стратегії та тактики руху політичної системи є тільки верхівкою айсбергу. Набагато гіршим є те, що роль еліти перебирають ті, хто стає „символом диспропорційності у розвитку духа та душі”, користуючись новітніми технологічними засобами, за допомогою яких транслюється і тим самим поширюється такий тип поведінки та відповідні цінності [1, с.311].

К. Манхейм виокремив чотири причини ерозії політичної системи. Перша причина пов'язувалася зі зростанням кількості елітарних груп та, як наслідок, з послабленням їх сили. Друга – вказувала на загибель принципу замкненості елітарних груп: збільшення кількості елітарних груп забирає в них відокремленість, необхідну для утворення духовних та душевних імпульсів. Третя – констатувала зміну принципів відбору цих еліт. Так, якщо раніше нормальний відбір підносив носіїв культури або поступово підвищував культуру певних прошарків, то зараз через негативний відбір тон починають задавати ті, хто не здатен контролювати свої нахили. Четверта причина – зміна внутрішнього складу політичних еліт. Так, пануючими стають такі цінності, що призводять до внутрішньої боротьби мотивів – між дозволеним і бажаним. В остаточному підсумку відбувається зрушення такого роду, що люди починають соромитися власної культури.

Таким чином, заміщення політичної еліти „нікчемами” від ЗМІ призвело не тільки до знецінення духовних професій, а й до падіння ваги суспільної думки. Іншими словами, демократія нещадно нищить еліту. За К. Манхеймом, кризи в ліберальному демократичному суспільстві відбуваються через те, що „фундаментальні соціальні процеси, розвитку яких раніше сприяли еліти, що створюють культуру, через масовізацію суспільного життя перетворилися на їх пряму протилежність” [1, с.311].

Проблема взаємозумовленості кризи та якості політичної еліти знаходилася у фокусі уваги і Г. Маркузе. Розглядаючи особливості сучасного суспільства, Г. Маркузе пов'язував кризовість політичної системи з демократизацією, що веде до зрівняння класових позицій. Саме це, а не розвиток нових, медійних форм контролю, є причиною зміни ідентифікаційних процесів, які, у свою чергу, руйнують еліту.

Сучасна криза має витоки в легітимації нової „демократичної” неволі [2, с.1]. Поширення цієї неволі зумовлюється її привабливістю. Одна з причин того, що нове рабство стає привабливим, криється в тому, що „в процесі механізації відбувається безперервне скорочення витрат фізичної енергії у праці” [2, с.33].

Однак чому покращення умов життя зовсім не звільняє людину, а, навпаки, закріпачує? Г. Маркузе нагадує, що рабство визначається зведенням людини до стану речі, а якість і комфорт життя тут ні до чого [2, с.43].

Справжня причина поширення технологічного невільництва полягає в ліквідації високої культури, що спричиняє заміщення політичної еліти бюрократією. Цікавий штрих: політичне життя без еліти легітимуються технологічною раціональністю, де „принцип задоволення поглинає принцип реальності” [2, с.93]. Унеможливлення виступів незадоволення проти такої урізаної політичної системи без мети та стратегії розвитку досягається шляхом уніфікації протилежностей, засобами нового конструювання ідентичності, не тільки відповідно до історичної практики і соціальної дійсності, а й і всупереч їм.

Показовими є зміни засобів мовлення у політиці, що демонструють тенденцію перетворення виступів на рекламу і тим самим долають відстань між двома віддаленими суспільними сферами. Це „виказує ступінь злиття в технологічному суспільстві панування та адміністрування, які раніше були окремими та незалежними функціями” і дозволяє легітимно привести до влади новий панівний прошарок – бюрократію [2, с.135].

Важко не погодитися з висновками про те, що таке „панування” бюрократії увічне себе не тільки завдяки технології, а саме як така „технологія, що забезпечує широку

легітимацію зростаючій політичній владі, яка вбирає всі сфери культури” [2, с.208]. Таким чином, кризовість може бути відповіддю політичної системи на збільшення ролі бюрократії, яка намагається замінити собою еліту і виправдати своє піднесення новим тлумаченням історії та вигідним для себе трактуванням дійсності.

Цей момент видається надзвичайно показовим та плідним для подальшого генерування питань. Якщо витіснення бюрократією політичної еліти призводить до функціональної нестійкості політичної системи, то можна окреслити наступне коло проблем, пов'язаних із тим, що структурно бюрократія посідає **чуже** місце в політичній системі.

Проблема чужості в соціально-політичних системах була докладно розглянута в роботі Б. Вальденфельса „Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого” [3]. Визначаючи сутність чужості, Б. Вальденфельс наголосив, що вона є природною для будь-якого ідентифікаційного процесу. Ідентифікація означає, що Я стаю тим, що я є, через співвіднесення себе зі своїми батьками, попередниками, групою, отже, Я стаю собою через залучання інших, тобто чужих.

Іншими словами, ідентифікація призводить до того, що чужість набуває колективної форми. Як чуже розглядають те, що вилучене з відповідної сфери свого і відокремлене від колективного існування, отже, те, що не можна поділяти з іншими. Чужість у цьому розумінні означає неналежність до певного Ми.

Однак, поряд із соціологічним виміром чужості, надається і структурне трактування цього поняття. Так, на думку Б. Вальденфельса, „слід розрізняти повсякденні, або нормальні, чужості всередині одного порядку, до якого в нормальному випадку (який може бути порушеним або підірваним) належить чужість нашого сусіда по місту або перехожого, і структурну чужість, яка пересаджує нас за межі будь-якого порядку” [3, с.67].

Це означає, що будь-який вид чужості завжди вказує на потенційну ворожість до існуючої системи, що не може не нести загрозу стабільності [3, с.39]. Виникає закономірне питання: якщо політична еліта замінюється бюрократією, то чи перетворюється вона на чужий елемент політичної системи і які це буде мати прояви та наслідки для політичної сфери?

Чужість як феномен характеризується інтеркультурністю. Дійсно, свій світ – це такий, „що шириться, розширюючи свої можливості, опановуючи виклики та надаючи зрозумілі відповіді. Чужий світ – це такий, де порядок виростає з відповіді на виклик, який не опановується відповіддю. У цьому разі саме встановлення порядку, – основний факт, що „існує порядок”, не належний до елементів або фаз цього порядку” [3, с.70]. Б. Вальденфельс надає слушне зауваження з приводу розрізнення Свого та Чужого: „Вони не є несумісними в тому сенсі, в якому одна життєва форма або одна мова є цілком іншою, ніж інша”. Отже, „чуже не є чимось, що ми можемо передбачити, очікувати, схоплювати або визначати” [3, с.65].

Водночас, цей момент має велике значення для розвитку соціальної системи, оскільки через чужість у своїй культурі відкривається „дикий район, який не залучено до своєї культури і через який ми перебуваємо у зв'язку з іншими культурами” [3, с.70]. Це означає, що „чужі” структурні елементи неспроможні надати відповідь на соціальний запит, виклик, який постає перед політичною системою. А з іншого боку – саме чужі елементи створюють потенційну можливість для оновлення політичної системи через залучення надбань інших культур.

Якщо поглянути на політичну еліту як на чужий компонент політичної системи, то якими будуть ознаки цієї чужості? Б. Вальденфельс наголошує на неможливості чужих елементів коректно відповісти на запит системи. „Вимога чужого не має жодного смислу і не підпорядковується жодному правилу”, а значить порушує наявні смислові зв'язки та руйнує систему правил” [3, с.43]. Тобто характеристикою чужих елементів є асиметрія

між питанням і відповіддю. Отже, чужий елемент, який висуває домагання, порушує і підриває існуючий порядок. Брак синхронності є наступною характеристикою чужості.

Так де пролягає межа, яка перетворює чужі елементи, що сприяють оновленню системи на такі, що її руйнують? На думку Б. Вальденфельса, справа полягає в надлишку чужості. Надлишок чужості проявляється не тільки у збоях відтворення політичної системи, а й, що є більш важливим, у тому, що система не може з цим впоратися. Так, „політика чужої еліти перетворює країну на нічийну країну без власника, що відбувається через символічне позбавлення країни народу і водночас готує реальне позбавлення народу країни” [3, с. 181].

Як уже згадувалося, чужість може мати різні виміри. Соціологічний вимір чужості привернув увагу такого дослідника, як Р. Мертон. Чужість отримала визначення такого типу поведінки, що відхиляється від норми та розцінюється як симптом неузгодженості між певними прагненнями, що визначаються культурою, та соціально організованими засобами їх задоволення [4, с.27]. Цей особливий тип поведінки є певним пристосуванням до суспільства таких людей, що, знаходячись в суспільстві, не належать йому.

Чужість поведінки системі розглядалася як асоціальна і отримала назву аномії. Ознаками переважання негативного пристосування стає поширення обману, корупції, аморальності, злочинності – всього набору заборонених засобів, що стають все більш звичайними, коли значення, яке надається цілі досягнення успіху, що стимулюється певною культурою, розходиться з координованим інституційним значенням засобів [4, с.29]. Ситуація, коли отримує перевагу асоціальна поведінка перед зумовленою поведінкою, приводить до того, що інтеграція суспільства слабне.

Неадекватне пристосування осіб до вимог суспільства може мати результатом реакцію типу інновації, через яку конфлікт та переживання, пов'язані з невдачею у досягненні цілей, усуваються шляхом відмови від інституційних засобів та збереження прагнення досягнення успіху; крайній ступінь засвоєння інституційних вимог веде до ритуалізму, за яким ціль відштовхується як така, що знаходиться за межею досяжного, однак підкорення моралі продовжує підтримуватися; заколот має місце у випадку звільнення від стандартів невдачі або обмеженості перспектив, що веде до спроби встановити „новий порядок”.

Тобто чужі елементи системи є такими, що відмовляються від визначених певною культурою цілей, доходючи до повного заперечення цілеспрямованої діяльності, а їх пристосування не знаходиться у відповідності до інституційних норм. Отже, чужість системі та її прояв (антисоціальна поведінка), провокується деякими загальноприйнятими цінностями культури та класової структури, що пов'язано з різним доступом до можливостей законного, престижного досягнення цілей, зумовленого певною культурою. З іншого боку, другим провокувальним фактором є недостатня формальна освіта та обмежені економічні ресурси.

Р. Мертон зазначав, що несумісні вимоги – орієнтація на багатство та неможливість накопичення – приводить до того, що незаконні засоби досягнення витісняють законні. Те, що антисоціальна поведінка набуває значних масштабів тільки тоді, коли система культурних цінностей ставить вище за все певні символи успіху, в той час як соціальна структура суспільства жорстко обмежує або повністю перекриває доступ до апробованих засобів володіння цими символами для більшої частини цього населення, – говорить про відсутність узгодженості між структурними компонентами соціально-політичної системи, коли бажання досягти успіху стає на перешкоді нормальному функціонуванню системи.

Р. Мертон вказав на те, що сама система може провокувати подібну поведінку, створюючи проблеми для населення, орієнтованого на загальновизнані цінності. На його думку, подібного роду „пристосування” є можливим у випадку, коли особа, підтримуючи цілі культури та інституціоналізовані засоби їх досягнення, тем не менш не може їх використати через їх недосяжність. У цих випадках можливим є подвійного роду психологічний конфлікт: моральні зобов'язання притримуватися інституційних засобів

суперечать тиску, що примушує застосовувати незаконні засоби, здатні забезпечити досягнення цілей, через неможливість застосувати засоби, які були б законні та ефективні. Конфлікт може бути вирішений і шляхом усунення двох елементів – цілей та засобів. Утікання здійснено, конфлікт усунуто, індивід пристосувався до вимог суспільства [4, с.33].

Через те що однією з найбільш загальних функцій соціальної організації є створення основ для прогнозованої поведінки, яка дозволяє регулювати її, ефективність прогнозування зникає пропорційно руйнації соціальної структури. Такий соціальний порядок обов'язково породжує тенденцію до руйнації.

Отже, відповідь на питання про те, якими є наслідки перетворення політичної еліти на чужий компонент політичної системи, є очевидною. Ми можемо (повторюючи вислів Ортеги-і-Гассета) наголосити на тому, що в цьому випадку система втрачає „роль активного фактору” [5, с.360].

Зважаючи на викладене, можна спробувати подивитися на українську політичну еліту з якісного боку, тобто спробувати виокремити риси, які б засвідчували або заперечували її переродження у стан надмірної чужості.

По-перше, звернемо увагу на те, яким чином сформувався панівний прошарок. На початку 90-х рр. В. Литвин так описував складові нової еліти, що утворилася після перебудови: перша і найбільш чисельна група – представники попередньої партійно-державної номенклатури; друга – шестидесятники й лідери дисидентського підпілля; третя генерація – люди, які вперше прийшли в політику з представницьких та виконавчих органів на місцях. Спільними рисами цих трьох генерацій, на думку В. Литвина, стали прагнення вижити самим та те, що всі політики були бідними, фінансово залежними людьми на тлі абсолютної невідповідності [6, с.394-395]. Перше – десятиріччя ХХІ сторіччя вже створює нові акценти у визначенні якості панівного класу: легітимність влади, її підзвітність; „публічний аналіз результатів та наслідків уже здійсненої приватизації”; „реальні гарантії захисту приватної власності”; „влада повинна чути людей”; „вивести владу з тіні” [7]. Отже, відсутність легітимності і влади такої еліти та використання власності як основи для влади – є безперечним доказом чужості власній політичній системі.

Чи є притаманною українській еліті асиметрія між викликами, які отримує політична система, та відповідями, які транслуються на соціум? Безперечно, тяжіння до ручного керування свідчить про відсутність ідеї розвитку та ситуативність того або іншого рішення. Чи є наявною несинхронність існування соціуму та еліти? Ігри у відміну депутатської недоторканності, блокування трибун, прагнення будь-якою ціною заробити політичний капітал – все це свідчить про те, що панівний клас (за влучним виразом В. Литвина) замість вирішення соціально значущих проблем займається імітацією політичної діяльності. Чи створює діяльність еліти ситуацію аномії? Поза сумнівом, апатія та недовіра соціуму до політичної сфери констатуються практично всіма соціологічними дослідженнями.

Проте навряд чи є потреба доводити, що головною ознакою чужості пануючого прошарку власному суспільству є зрощення бізнесу з корумпованими урядовцями. Саме ця вибухова суміш руйнує ідеали національної єдності, підмінюючи спільні інтереси вузько егоїстичними бажаннями владних каст. Втілення всього цього іноді навіть допомагає населенню: купівля підтримки тисячами ощадбанку, квадратними метрами або обіцянками ввести контрактну службу... Та такі кроки тільки віддаляють еліту від соціуму, забираючи надію на будь-яку можливість впливу суспільства...

ЛІТЕРАТУРА

1. Человек и общество в эпоху преобразования / К. Манхейм // Диагноз нашего времени.: Пер. с нем. и англ. – М.: Юрист, 1994. – 700 с. – (Лики культуры) – С. 277–398.
2. Одномерный человек / Г. Маркузе [пер. предисловие, примечания А. Юдина]. – М.: "RELF- book", 1994. – 368 с.

3. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / Б. Вальденфельс; [пер. з нім. В. І. Кебуладзе.]. – Київ: ППС, 2002, 2004. – 206 с. ("Сучасна гуманітарна бібліотека")
4. Мертон Р. Вызов демонов антисоциального поведения / Р. Мертон // Кризис сознания: сборник работ по „философии кризиса”. – М.: Алгоритм, 2009. – С. 23–41. – (Философский бестселлер).
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс/ Х. Ортега-и-Гассет; [пер. с исп.]. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2003. – 509, [3] с. – (Philosophy).
6. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / Володимир Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с., іл. (Б-ка „Укр. Оглядача”; I).
7. Литвин В. Що потрібно робити для подолання політичної кризи, забезпечення відповідальних дій влади та консолідації суспільства? / Володимир Литвин // Голос України. – №127 (4377). – 9 липня. – 2008. – С. 4.

© Пояркова Т. К., 2009.